

תהליך בניין הכוח כתיאוריה מדעית – ואיך לצמצם את אפשרות הפרכתה במלחמה

תקפותה של כל תורת לחימה חדשה ויכולותיו של כל אמצעי לחימה חדש הן בחזקת השערות – עד לרגע שבו מתקבלת ההחלטה לאמצעם ולהטמיעם. במקרים רבים הם הופכים מאותו הרגע ואילך למוסכמות, ואיש אינו מנסה להפריך אותן. הבעיה היא שהאויב עלול להפריכן – ובזמן הכי פחות נוח, בעת מלחמה. המסקנה: גם לאחר ההטמעה יש לראות בתקפותה של כל תורת לחימה וביכולותיו של כל אמצעי לחימה השערות, שצריכים לנסות להפריכן

סא"ל ד"ר מאיר פינקל

ניסיון לאישוש היא גם הלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים, הקובעת שהלקח אינו עובדה אלא השערה.³ לכן אמורים המפקדים, העוסקים בהפקת הלקחים, לחפש עובדות המפריכות את הלקח ולא מאמתות אותו. עומד על כך גם דורון אלמוג בסיכום מאמר העוסק בכישלוננו של צה"ל להפיק את הלקחים הנכונים ממלחמת ששת הימים ובהשפעתו של הכישלון הזה על תוצאות מלחמת יום הכיפורים: "הבעייתיות שבהגדרת הלקח כמסקנה מהעבר וכהשערה ביחס לעתיד יוצרת קשיים בתהליכי העבודה

השוטפים. אחת הדרכים השכיחות של בני האדם לברוח מהאי־ודאות היום־יומית היא על־ידי אימוץ פעולה על־פי רשימות תיוג ופק"לים. לקחים אופרטיביים אסור שיהיו בבחינת רשימות קפואות של מסקנות חלוטות. בהיבט זה גם תהליך הפקת הלקחים ממלחמת ששת הימים וגם הלקחים עצמם נכון שייבחנו מחדש בכל נקודת זמן שנמצא לנכון, כדי שנדע אילו מהמסקנות הופרכו ואילו עדיין רלוונטיות".⁴

לכאורה נראית הלוגיקה הזאת הגיונית וישימה. במאמר הזה אני טוען כי מתודולוגיית האימונים וההדרכה הקיימת

"התשובות המתקבלות על שאלות בנושאי ארגון, ציוד ודוקטרינה מתבססות בדרך כלל על השאלות הנשאלות. במובן הזה, רוב הקצינים

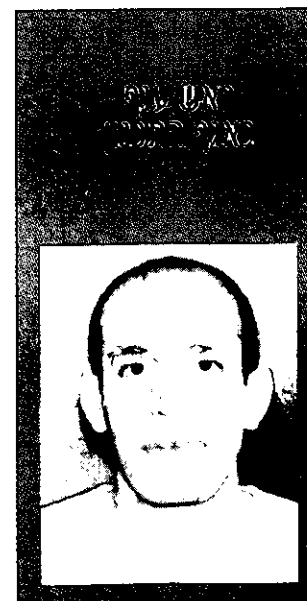
נכשלו במילוי אחריותם בכך שכשלו בשאלת השאלות הקשות" – ההיסטוריון הצבאי רוברט אלן דוטי על תהליך בניין הכוח הצרפתי לפני מלחמת העולם השנייה¹

בספרו "הפילוסופיה של המודיעין" טוען יצחק בן־ישראל,² כי

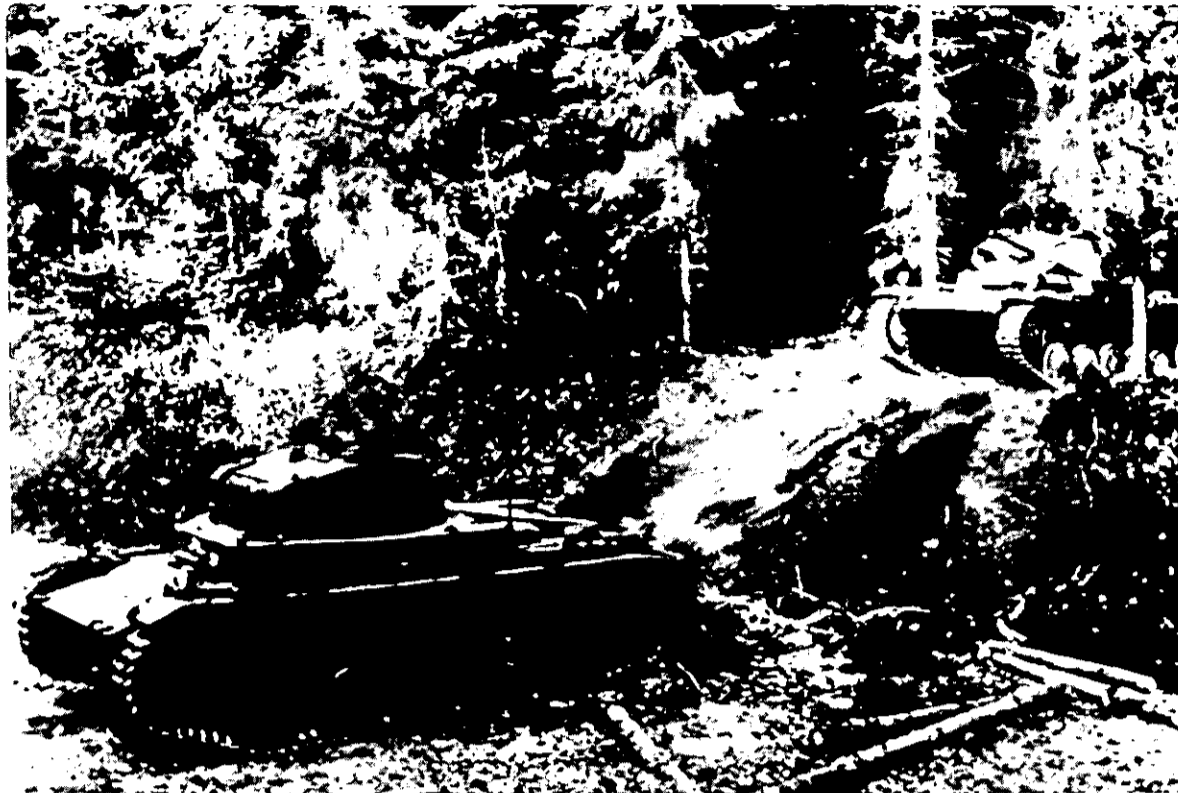
המתודה

המדעית הביקורתית, שאותה פיתח הפילוסוף קרל פופר, ושעל פיה הניסוי המדעי לבחינת תיאוריה אמור לנסות להפריכה ולא לאוששה, היא המתודה המתאימה למודיעין. כך יש לנהוג בכל נושא שמאפיינו הבסיסי ביותר הוא אי־ודאות שמקורה במחסור במידע בהווה ובניסיון לחזות את העתיד. לוגיקה של ניסיון להפרכה ולא של

תהליך בניין הכוח מאופיין באי־ודאות רבה, הנובעת מעצם עיסוקו הבסיסי בעתיד. אי־הוודאות הזאת מועצמת עקב שינויים גיאופוליטיים, כלכליים, טכנולוגיים ועוד וכן עקב ניסיונו של האויב להתנגד לו באמצעות תהליך בניין הכוח שלו

פריצת הפנצרים דרך הארדנים ב־1940

ההנחה של הצרפתים לפני ההתקפה הגרמנית במאי 1940 הייתה כי הסבירות למעבר כוחות שריון גדולים בארדנים הינה נמוכה

מהתרחיש הזה אינו הנחות יציבות (כמו נתוני מרחב גיאוגרפי או גודל אוכלוסייה), אלא השערות לכל דבר. דוגמה להשערה שהופרכה היא ההנחה של צה"ל ושל חיל האוויר לפני מלחמת יום הכיפורים כי יאושר לחיל האוויר לבצע מתקפת מנע על סוללות טילי הקרקע-אוויר. בסופו של דבר החליטה ממשלת ישראל בבוקרו של יום המלחמה הראשון לסגת מקביעתה הנחרצת כי "לא יעלה על הדעת שלא נקדים לתקוף אם יהיה אפילו שמץ של חשד שהאויב עומד לתקוף". הסיבה להחלטה: חשש מתגובה אמריקנית נזעמת על כך שישראל הייתה זו שירתה את הירייה הראשונה.⁷

2. הרמה הדוקטרינרית. השערות ברמה הזאת עוסקות בחשיבותן של מערכות לחימה עיקריות בזמן ההתארגנות למעבר ממגננה למתקפה, בגודל הסד"כ הנדרש וכדומה. דוגמאות להשערות ברמה הזאת שהופרכו במלחמת יום הכיפורים הן ההשערה בדבר יכולתו של השריון להילחם לבדו, ללא סיועם של כוחות יבשה אחרים, וההשערה כי הלחימה הקרקעית תגובה כבר בשלב הראשון של המלחמה בסיוע אווירי ניכר. דוגמה אחרת היא ההנחה של הצרפתים לפני ההתקפה הגרמנית במאי 1940 כי הסבירות למעבר כוחות שריון גדולים בארדנים הינה נמוכה.

3. הרמה הטכנולוגית. בתחום הזה מדובר בהשערות הנוגעות לאפקטיביות של אמצעי הלחימה בשדה הקרב. ניתן לציין בקטגוריה הזאת את ה-ASDIC הבריטי. מדובר באמצעי לגילוי צוללות שעליו התבססה תורת הלחימה של הצוללות הבריטיות לפני מלחמת העולם השנייה, ואשר הוכח כבלתי יעיל עם פרוץ המלחמה. ראוי לציין כי גם אילו ניתן היה לבחון את היעילות של

בצה"ל, המתבססת על "פיתוח מתוך תחושת הצלחה", ואשר תרגיל מוצלח על פיה הוא כזה שנמדד לפי הצלחת המתורגל לממש את התורות ולהפעיל את אמצעי הלחימה, מעכבת את יישום הלוגיקה של הניסיון להפרכה בתהליך בניין הכוח. יתר על כן, המתודולוגיה הזאת גורמת לקיבוע תפיסות, תורות ודרכי שימוש באמצעי לחימה, אשר בבוא העת תופרך תקפותן – בשדה הקרב. לתיחומו של תהליך בניין הכוח יש כמה פרשנויות. לצורך המאמר אתייחס לזו הרחבה ביותר, המופיעה במילון למונחי צה"ל, ועל פיה תהליך בניין הכוח מתחיל בגיבוש תורת הביטחון והתפיסות המערכתיות להפעלת הכוח הצבאי ומסתיים ביישום התכנון.⁵

תהליך בניין הכוח מאופיין באי־ודאות רבה, הנובעת מעצם עיסוקו הבסיסי בעתיד. אי־הודאות הזאת מועצמת עקב שינויים גיאופוליטיים, כלכליים, טכנולוגיים ועוד וכן עקב ניסיונו של האויב להתנגד לו

באמצעות תהליך בניין הכוח שלו. בהיבט של אי־הודאות קיים דמיון בין תהליך בניין הכוח לבין ההערכה המודיעינית, מה גם שזה הראשון נשען במידה ניכרת על זה השני בתחומים רבים. תהליך בניין הכוח נשען גם על הפקת לקחים ממלחמות קודמות ועל ניסיונם של צבאות זרים.

בהיבטים רבים ניתן לדמות את תהליך בניין הכוח כולו לתיאוריה מדעית הבנויה מהשערות, אשר ניתן לבחון אותן בניסויים מתאימים. התיאוריה תישאר בתוקף עד להפרכתה בניסוי, ובמקרה שלנו, התוצר של תהליך בניין הכוח (תורות הלחימה, הפיקוד והשליטה, האימונים ואמצעי הלחימה) יהיה בתוקף עד שיופרך בלחימה. הבעיה היא, כמובן, שמחירו של ה"ניסוי" הוא אובדן חיי אדם וכל שאר התוצאות הקשות שיש למלחמה.

המאמר הזה מציע מתודולוגיה מתחום האימונים וההדרכה שתאפשר – תוך כדי התהליך של בניין הכוח – לבחון את ההשערות שעליהן נשען התהליך הזה ותצמצם את אי־הודאות בנוגע לתוקפו הכולל כתיאוריה, וזאת לפני המבחן הסופי, המלחמה. על התנפצות ההשערות שעליהן הסתמך התהליך של בניית הכוח הצרפתי לפני מלחמת העולם השנייה כותב דוטי: "ארבעה ימי לחימה, בין 12 ל-15 במאי 1940 גילו את החולשות ואת הטעויות בהכנת הצבא יותר מהר, יותר ברור ובאופן יותר כואב מאשר שני עשורים קודמים של בחינה ושל ניסוי".⁶

על אילו רמות של השערות מתבסס התהליך של בניית הכוח?

ניתן לזהות השערות בשלוש רמות עיקריות:
1. רמת האסטרטגיה רבתי – תרחיש הייחוס. חלק נכבד

כדי ניסיון להכשילם בכך. אין מפקד שאינו רוצה להצליח בתרגיל, ומכיוון שההצלחה נמדדת בעיקר על-פי איכות הביצוע של התורה הקיימת ועל-פי יכולתו של המפקד לעשות שימוש מיטבי באמצעי הלחימה העומדים לרשותו, הרי שקלושים הסיכויים שמבצע התרגיל ינסה לבחון את ההנחות בתחומים האלה ולערער עליהן. מפקדים אינם מעוניינים בדרך כלל לערער את ביטחונם העצמי של פקודיהם, כך שסביר להניח שמכני התרגילים בצבא אינם מציבים את המתורגלים במצבים שבהם יתברר כי תורת הלחימה או אמצעי הלחימה אינם יעילים.

מה הפתרון?

יש להקים מנגנון קבוע שתפקידו יהיה להפריך מוסכמות. המנגנון הזה צריך לקום מתוקף התפיסה המכירה בחשיבות הנושא, ועליו להיות טבוע בתורות האימונים וההדרכה.

1. לאחר הטמעה מוצלחת של תפיסה מבצעית או של אמצעי הלחימה או של לקח מבצעי, יש להחזירם ממעמד של מוסכמה למעמד של השערה. למשל, כשמטמיעים מערכת נשק חדשה בתרגילים, יש נטייה לאפשר לה לפעול בתנאים מיטביים כדי להבטיח את הצלחתה ולהביא לכך שמפעיליה יתנו בה אמון. אבל הדרך שיש לנקוט צריכה להיות אחרת: לאחר ההצטיידות בה יש להפעילה בתנאים קשים ביותר כדי לבחון כיצד כישלונה ישפיע על תוצאות הקרב כולו. מהלך כזה צריך להיעשות תוך הסברה ברורה של הגיונו כדי לא לפגוע בביטחונם העצמי של החיילים ושל המפקדים הזוטרים המפעילים את מערכת הנשק החדשה.

2. בתרגילים גדולים, דוגמת תרגילים פיקודיים ומטכ"ליים, יש לנסות להפריך תפיסות והנחות יסוד. מטרתם של תרגילים כאלה – בדרך כלל – אינה לתרגל מערכות נשק, אלא את חשיבת המפקדים. התרגילים

האלה אמורים להעמיד במבחן ההפרכה מערכי לחימה שלמים, תפיסות מבצעיות והנחות יסוד.

3. מכיוון שמפקדי התרגילים מתקשים לפתח תנאים שיבחנו תקפות של תפיסות, של תורות ושל אמצעי לחימה בתרגילים שבהם נבחנים פקודיהם, הרי שתרגילים ואימונים מהסוג המצוין בסעיפים 1 ו-2 צריכים להתנהל על-ידי גוף חיצוני, שאינו נמצא בקשר פיקודי ישיר עם המתורגל.

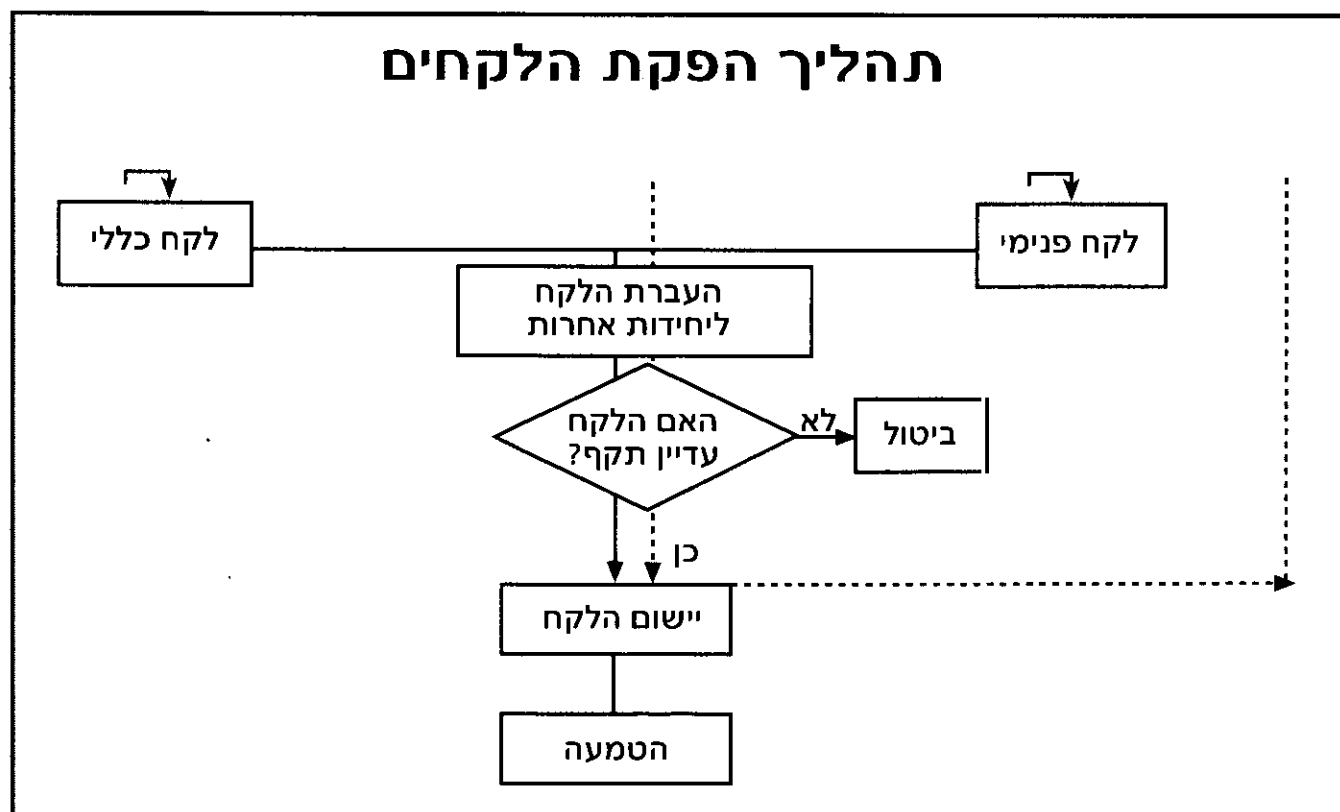
מה צריכים להיות מבחני ההפרכה?

לכאורה, מבחני ההפרכה הקשים ביותר הם אלה שצריכים

אמצעי הלחימה בניסויים בשדה עוד לפני ההצטיידות בו, הרי שקשה מאוד להעריך את משקלו האמיתי בתוך הסביבה המבצעית של שדה הקרב. דווקא בשלב שבו ניתן להעריך את תרומתו האמיתית, הוא עובר ממעמד של השערה למעמד של מוסכמה. עם זאת חשוב לציין שהשערות יכולות גם להיות מופרכות לכיוון החיובי, כמו ההצלחה הבלתי צפויה של הפעלת הטנקים הבריטיים בקרב קמברי ב-1917 או ההצלחה של הפעלת הגז על-ידי הגרמנים בקרב איפר ב-1915.

מדוע מסובך לבחון השערות כאלה?

כל השערה שעולה בתהליך בניית הכוח – כמו הצורך לפתח אמצעי לחימה חדש או לנסח לקח ממלחמה קודמת – נבחנת בדרך כלל לעומק עד שהיא מיושמת באופן מבצעי. לאמצעי לחימה עורכים ניסויים קפדניים בתנאים קשים, תפיסות מבצעיות נבחנות במעבדות קרב ובתרגילים, והנחות יסוד נבחנות על-ידי מומחי תוכן מקצועיים ובסימולציות. בתהליך הבשלת ההשערה היא מועדת באופן טבעי לפסילה. הבעיה מתחילה כאשר התפיסה המבצעית מאושרת או אמצעי הלחימה נרכש. במקרה כזה הם עוברים בעצם ממעמד של השערה למעמד של מוסכמה (או של עובדה בלתי מעורערת),

ובכך טמונה המכשלה העיקרית. כך, לדוגמה, בפרסום של אמ"ץ-תוה"ד "הפקת לקחים, יישומם והטמעתם"⁸ מופיע בתרשים הזרימה העוסק בתהליך הפקת הלקחים שלב של בחינת תקפותו של הלקח לפני יישומו. שלב ההטמעה מופיע לאחר שלב היישום (ראו שרטוט), ולא מצוין כל תהליך של משוב לבחינה לאחר ההטמעה.

הבעיה הבסיסית היא שהטמעת מרכיב דוקטרינרי או אמצעי לחימה דורשת גישה חיובית. הטמעה כזאת דורשת מאמץ המכוון באופן טבעי להצלחת ההטמעה ולא לערעור עליה או להכשלתה. ברור שלא ניתן לאמן מפקדים ולוחמים להשתמש במערכת נשק חדשה תוך

להתמודד עם תורות הלחימה ועם אמצעי הלחימה של האויב, שעושים כל מאמץ כדי לנטרל את תורות הלחימה ואת אמצעי הלחימה של כוחותינו. הניסיון מראה כי למרות חשיבותם הגדולה של מבחני הפרכה כאלה, קשה מאוד לפתחם. הסיבות לכך הן רבות: חלקן הגדול נובע מבעיות בעבודת המודיעין, בעיקר מחסור בידע ואי-יכולת להתאים בין מידע שברשותנו על האויב לבין תפיסותיו. סיבות אחרות נובעות מבעיות בתהליך קבלת ההחלטות. כך, לדוגמה, אף שחיל השריון הכיר את טיל ה"סאגר" מדו"חות שכתב אמ"ן ב-1972,⁹ לא תורגלו היחידות בהתמודדות עם הטיל, ואחדות מהן אף לא שמעו עליו.¹⁰ לחיל האוויר לא היו הנתונים הנדרשים על טיל הקרקע-אוויר מדגם SA-6, שנכנס לשירות הצבא הסורי כמה חודשים לפני המלחמה.¹¹

הצעתו למבחני הפרכה היא פשוטה ואינה מצריכה מודיעין. מבחן ההיסטוריה מראה כי תפיסות בסיסיות ומערכות לחימה עיקריות השתבשו לעיתים באופן קיצוני רק בגלל שינויים קלים בתנאים, שהיו אמורים לאפשר את מיצוי. אזכיר רק את ביטול האפשרות לתקוף את סוללות הטק"א בסוריה (מבצע דוגמן 5), שאליה התכוון חיל האוויר במשך שלוש שנים, ושעליה הייתה מבוססת תפיסה מבצעית שלמה. הביטול נבע בגלל עננות נמוכה מעל רמת-הגולן בבוקר 6 באוקטובר 1973.¹² במקרה הזה, גם אילו ניתן אישור מדיני לתקיפת מנע, אי-אפשר היה לבצע. אינני מבקר כאן את תורת הלחימה של חיל האוויר, מתוך הנחה כי האמצעים שעמדו לרשותו באותה התקופה אכן חייבו שמיים בהירים, אלא רק מצביע על העובדה שאפשר היה לעורר את המתכננים לחשיבה מחודשת על לחימה ביבשה ללא סיוע אווירי, אילו התרחיש בתרגיל לפני המלחמה היה קובע שהוא מתנהל במזג אוויר הכולל עננות נמוכה.

ראוי לציין כי צבאות ידעו בעבר לשלב את מזג אוויר בתכנוניהם וכך הפכו אותו מנתון בנאלי למכשיר רב עוצמה. אין שום סיבה שלא לשלב אותו גם בעתיד בתכנונים האופרטיביים. דוגמה טובה לתכנון כזה היא מתקפת הפתע הגרמנית בארדנים בדצמבר 1944, שבוצעה בכוונה בתנאי מזג אוויר קשים של גשם וערפל כדי לנטרל את העליונות האווירית של בעלות הברית.¹³ מבחן ההפרכה אינו צריך אפוא להתבסס על נשק פלא המצוי בידי האויב או על ברית ערבית בלתי צפויה, אם כי גם אלה ייתכנו. תנאי מזג אוויר קשים, לחצים אמריקניים, עומס בצירי התנועה עקב תקיפת העורף – כל אחד מהגורמים האלה, שניתן להכלילם תחת הכותרת הקלאוזביצית "חיכוך", ראוי לשמש נדבך במבחן ההפרכה. תורות האימונים וההדרכה צריכות לאפשר – ולדרוש – ערעור ובחינה מתמדת של "מוסכמות", שלמעשה הן השערות בלבד, בכל הרמות.

מבחני הפרכה קונקרטיים

להלן שתי דוגמאות להשערות, שנחשבות כיום

למוסכמות, ושראוי לדעתי לבחון את השפעת הפרכתן על תורת הפעלת הכוח ועל בניין הכוח של צה"ל:

- ארה"ב תסייע ללא היסוס לישראל בהספקת ציוד צבאי.
- מערכות ה-GPS יפעלו תמיד כתקון.

מה יהיה תוצר ההפרכה?

התוצר הראשון הוא הטלת הספק במוסכמות, שתוצאתה היא חיסון התודעה מפני הפתעה. גם אם לא ניתן יהיה, מסיבות שונות, למצוא פתרון לבעיה שעליה מצביעה הפרכת ההשערה, הרי שהמודעות לה תביא לכך שכאשר ברגע המבחן תתעורר הבעיה באמת, לא יגרום הדבר להפתעה בסיסית, העלולה להביא להתמוטטות המערכת. התוצר השני הוא פיתוח פתרונות לבעיה שעליה הצביעה הפרכת ההשערה. הפתרון הזה יכול להיות תורת, מבני, טכנולוגי ועוד.

חשוב לציין כי המתודה המוצעת אינה מבטיחה חיסון מפני הפתעות. אין ערובה לכך שזיהוי בעיה יביא בהכרח להפקת הלקחים הנכונים ולהפחתת גודלה של הבעיה. הדבר מותנה בגורמים נוספים, שהמרכזי שבהם, כנראה, הוא הפתיחות והמוכנות לבדוק מחדש תפיסות מוכרות, מוסכמות וותיקות.

הערות

1. Doughty, R.A., *The Seeds of Disaster: The Development of French Army Doctrine 1919-1939*, Archon Books, Connecticut, U.S.A., 1985, pp. 187
2. יצחק בן-ישראל, *הפילוסופיה של המודיעין*, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 1999
3. יצחק בן-ישראל, "הלוגיקה של הפקת לקחים צבאיים", *מערכות* 305, 1986, עמ' 24-29
4. דורון אלמוג, "לקחי מלחמת ששת הימים כמשבר בהתפתחות תורת הלחימה", *מערכות* 354, 1997, עמ' 2-9
5. מטכ"ל אג"ם-תוה"ד, *המילון למונחי צה"ל*, 1998, עמ' 74
6. דוטי, עמ' 4
7. בנימין פלד, *ימים של חשבון*, מודן, תל-אביב, 2004, עמ' 373-372
8. אמ"ן-תוה"ד, *הפקת לקחים, יישומם והטמעתם*, מסמך פנימי בצה"ל, ספטמבר 2003. לא הבאתי את כל התרשים, אלא רק את חלקו הרלוונטי, המראה כי לאחר שלב ההטמעה נפסק תהליך הבחינה של הלקח.
9. דו"ח ועדת אגרנט, 1975, עמ' 1,428-1,429
10. שם, עמ' 1415-1419
11. אהוד יונאי, *עליונות אווירית: סיפורו של חיל האוויר הישראלי*, כתר, ירושלים, 1995, עמ' 251
12. בנימין פלד, שם
13. באזיל לידל הארט, *אסטרטגיה של גישה עקיפה*, תל-אביב, מערכות, 1980, עמ' 317

